

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY, PRIVATE UNIVERSITY
DEPARTMENT OF MEDIEVAL STUDIES

Vienna, Quellenstrasse 51, 1100

Budapest V., Nádor utca 9, 1051

Opponensi vélemény

Kiss Gergely: *Dinasztiák keresztútján a 13. század végén – a 14. század első felében.*

I. Károly testvérei (Klemencia, Beatrix) és rokonaik szerepe a dinasztikus kapcsolatok és – identitás alakulásában c. akadémiai doktori értekezéséről

Klaniczay Gábor

Kiss Gergely évtizedek óta fontos szerepet játszik a középkori magyar-francia kapcsolatok kutatásában, erről tanulmánykötetet is szerkesztett. Részt vett az angers-i egyetem több éves *EuropAnge* projektje keretében az e korszakkal foglalkozó munkamegbeszéléseken, konferenciákon, közreműködött a *Mémoire des Princes Angevins* c. francia periodikum szerkesztésében, 2014-ben – a 2010-es magyarországi habilitáció után – Franciaországban is habilitált. Ennek a tartós kutatói érdeklődésnek, sok éven át folytatott franciaországi levéltári és könyvtári kutatómunkának a gyümölcse a megvédésre benyújtott doktori disszertáció. Az Anjouk XIV. századi dinasztikus kapcsolatrendszerével foglalkozva figyelt fel arra, hogy a magyar és nemzetközi a történetírás eddig kevés figyelmet szentelt I. Károly magyar király két lánytestvére, Klemencia és Beatrix dinasztikus házasságainak és politikai-kulturális szerepének, pedig különösen Klemencia esetében erről gazdag történeti dokumentáció maradt fenn, melynek feltárása, elemzése számos területen fontos új ismeretekkel szolgálhat. A disszertáció legnagyobb része Klemencia történetét dolgozza fel, először ezt tárgyalom opponensi véleményemben.

Anjou Klemencia, Martell Károly és Habsburg Klemencia legkisebb gyermeke, mint a kor minden uralkodói dinasztiájának lánygyermeke, fontos szereplő volt a dinasztikus kapcsolatok alakításában. Kiss Gergely szélesebb diplomáciatörténeti kontextusban elemzi a Klemenciával kapcsolatos házassági terveket, melyek végül 1316-ban oda vezettek, hogy Klemencia X. Lajos francia király második felesége lett. Lajos nem sokkal később váratlanul megbetegedett és meghalt, Klemencia ekkor épp gyermeket várt. Terhességétől a Capeting királyi udvar fiúutód születését

várta; valóban fiúgyereke lett, János, aki azonban néhány nappal később szintén meghalt, így a trón Lajos öccsére, Fülöpre szállt, Klemencia pedig több mint egy évtizeden át özvegyként élt francia földön, 1328-as haláláig. Ez az életút önmagában is izgalmas téma, a Szép Fülöp halála utáni francia királyi udvar szövevényes intrikáit, botrányait feldolgozta többek között Maurice Druon az *Elátkozott királyok*-ban - Kiss Gergely számára azonban ez csak kiindulópont. Amivel a disszertáció nagyobbik fele foglalkozik, az a francia „királynői intézmény” – nálunk Zsoldos Attila által tárgyalt – jellemzése, Klemencia özvegyi járandóságának pontos rekonstrukciója, majd a királyné hagyatékának számbavétele és elemzése. Az özvegy királyné járandóságának kiszámításához az ezzel kapcsolatos levelezés, pereskedés levéltári dokumentumainak összegyűjtésére volt szükség, amit egyúttal közöl a disszertáció Függelékében (318-354. old.). Kiss Gergely kutatása a korábban csak egy 18. századi nyomtatott szövegből ismert hagyatéki leltár pontosításához is hozzájárult, rábukkant egy 18. századi kéziratos másolatra, mely figyelmeztetett a kiadás hibáira, és emellett összevetette, pontosította a leltár adatait a királyné végrendeletével.

Mindezt további részletes információval egészítették ki az elbeszélő források és egy sor értékes levéltári forrás (Klemencia pecsétjei, oklevelei, levelezése) – ezeknek a példaszerűen elrendezett reprodukcióját tartalmazza a disszertáció 300 oldalas Függeléke (271-579 old.), mely a kiadott dokumentumok, térképek, tisztségviselő- és személyzet-listák mellett tartalmazza a királyné ingóságainak teljes hagyatéki leltárát (366-428. old.), és egy áttekintő táblázatot a végrendeletben, hagyatéki leltárban és az ezzel kapcsolatos oklevelekben foglalt elemekről (435-522 old.).

A Klemenciát tárgyaló fejezetek után a disszertáció áttekinti nővére, Beatrix, történetét, akit nagybátyja Róbert 1296-ban adott férjhez II. János vienne-i dauphinhez. A sokkal szerényebb fennmaradt dokumentáció miatt az első résznél lényegesen rövidebb lett a fejezet, de értékes kiegészítést kapunk benne Beatrix, és két fia, VIII. Guigues és II. Humbert életéről és politikai szerepléseiről. A kis délkelet-francia tartomány, Dauphiné viszontagságos története új oldalról világítja meg a nápolyi és a magyarországi Anjouk 14. század közepi politikai-diplomáciai törekvéseit.

E rövid tartalmi áttekintés is jelzi, hatalmas a disszertációban feldolgozott anyag, I. Károly két hűgának, és az általuk képviselt, alakított dinasztikus kapcsolatoknak a részletes elemzése jelentős új ismeretekkel gazdagítja ismereteinket a 14. század első felének politikatörténetéről, és jól felépített, olvasmányos rekonstrukciót kínál a Klemencia és Beatrix élettörténetéről. A disszertáció nem csupán a dinasztikus kapcsolatok és a házassági tervekhez kapcsolódó politikai sakkjátszmák elemzésére használja fel a feltárt dokumentációt, hanem arra is, hogy részletes képet adjon az özvegy királyné körül szerveződő udvartartás életéről Klemencia levelezése, pereskedései, végrendelete és hagyatéki leltára alapján. A továbbiakban, ennek áttekintésekor, a jól rendszerezett

dokumentáció egy-két lehetséges kiegészítésére, szélesebb kontextusba helyezésére is teszek néhány javaslatot.

A királyné fő rezidenciája Párizsban, a Temple negyedben volt, ahonnan több évre elköltözött Provence-ba, majd visszatért ide. Emellett volt egy sor másodlagos rezidenciája is a sokféle található birtokain, és ezeket is rendszeresen látogatta, egyféle vándorló udvartartást alakított ki. Kiss Gergely részletes dokumentációt állított össze a kb. 140 fős udvari „famíliájáról” – tisztviselőiről és személyzetéről - melynek ismert tagjait a Függelékben részletes prozopográfiai adattár és áttekinthető lista mutatja be (523-562. old.). Megtudjuk, hogy e személyzet majdnem fele, 63 fő egyházi ember volt (gyóntatók, káplánok, tanácsosok, és egy sor további klerikus) – ez jelzi a vallás jelentőségét Klemencia életében, számos egyházi javadalma, és különösen az Aix-en-Provence-ban található Notre Dame de Nazareth domonkos kolostorhoz fűződő erős kötődése. A kolostort nagyapja, II. (Sánta) Károly alapította, ide is temetkezett; itt élt apácaként néhány évet nagynénje, Beatrix, mielőtt nagyapja ki nem vette a kolostorból, hogy férjhez adja. 1318 táján Klemencia három évre ide költözött Párizsból, az Anjou család hölgytagjai számára fenntartott „hôtel”-be. A kolostor később fontos adományokat kapott a végrendeletében.

(NB: A ciszterciákhoz vagy a koldulórendekhez kapcsolódó királyi apáca kolostorok a XIII-XIV. században egész Európában fontos szerepet játszottak – a francia példák közül említhető a Kasztíliai Blanka és fia Lajos által alapított ciszterci Royaumont, IX. Lajos testvére, Isabelle klarissza kolostora: Longchamp. A nápolyi példák között II. Károly felesége, Magyarországi Mária temetkező helye, a Santa Maria Donnaregina vagy a Róbert és felesége Sancia di Maiorca által alapított Santa Chiara. Ide tartoznak a jól ismert közép-európai példák: a Sziléziai Hedvig ciszterci kolostora Trebnitz, a Csehországi Ágnes által alapított prágai klarissza kolostor, a margitszigeti domonkos apácazárdá, Krakkói Kinga klarissza kolostora, Sandecz. Egy későbbi publikáció esetén érdemes lenne ezen a ponton e szélesebb körű összehasonlító anyaggal kiegészíteni a tárgyalást: ehhez jó segítséget nyújthatnak Sean Field, Christina Andenna, Nikolas Jaspert és Imke Just munkái.)

Visszatérve Klemencia udvartartásához, a laikus személyzet – az udvarhölgyek, lovagok, szolgálók, udvari bolondok, orvosok, szakácsok, kertészek, örök, kocsisok, pajzshordozók, hírvivők stb. – színes csapata plasztikus képet kínál az udvar hétköznapi életének alapfunkcióiról. Ahol erre mód nyílt, Kiss Gergely azonosította a királyné közvetlen környezetéhez tartozó személyeket. Külön érdekesség, hogy Klemencia udvarában élt a következőkben Magyarországon is jelentős karriert befutó Druget familia több tagja: Druget Klemenciának, Miklósnak és Jánosnak a királyné volt a keresztanyja – Kiss Gergely támaszkodni tudott velük kapcsolatban Zsoldos Attila újabb kutatásaira. (117, 521, 536, 558. old.).

Klemencia özvegyi járandóságaival kapcsolatos levelezése, végrendelete és hagyatéki leltára egy másik fontos kérdéshez is sok adatot szolgáltat: az özvegy királyné közpolitikai szerepvállalásához, patrónusi szerepéhez és a dinasztikus emlékezet fenntartására szolgáló egyházi alapítványaihoz. (122-129., 134. old.) (NB: A királynői patronátussal kapcsolatban itt is érdemes lenne bevonni a tárgyalásba egy terjedelmes összehasonlító anyagot, mindenekelőtt Anne Duggan és John Karmi Parsons kutatásait). Ami a kor politikai nyilvánossága előtti szerepléseit illeti, külön figyelmet érdemel a már megözvegyült Klemencia részvétele 1319-ben nagybátyja, Anjou Lajos Toulouse-i püspök szentté avatási szertartásán, Marseille-ben. Ott rendelte meg azt az ereklyetartót, ami a hagyatéki leltárában is szerepel. (86-87. old.) A disszertáció helyesen emeli ki Toulouse-i Szent Lajos központi szerepét az Anjou dinasztia szakrális presztízsének megemelésében (146., 187-190. 265-269. old.), és azt, hogy Klemencia ehhez mivel tudott hozzájárulni. (NB. E ponton értékes kiegészítést adhat a közelmúltban publikált konferenciakötetet Toulouse-i Lajos kultuszáról - Teresa d'Urso, Alessandra Periccioli Saggese, Daniele Solvi, *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa*, Spoleto, CISAM, 2017.)

Klemencia közel 800 tételt tartalmazó hagyatéki leltárának elemzése során Kiss Gergely négy csoportba osztja ezeket a tárgyakat: a dinasztikus reprezentáció kellékei, személyes kötődést kifejező tárgyak, a társadalmi ranghoz illő tárgyak és a hétköznapi élet tárgyi kellékei. Az első csoport ezek közül talán a legfontosabb: ezek a tárgyak azok, amelyek az özvegy királyné dinasztikus identitására utalnak (pl. a Capeting, Anjou és magyar címerképek a csatokon, ékszeres dobozokon, ládákon, kupákon, serlegeken, dunyhán, ágymennyezet-borításon, szőnyegen, nyeregtakarón) (141-146. old.). A második, „személyes kötődést kifejező” csoport elsősorban a királyné mély vallásosságához kötődő kegytárgyakat, ereklyéket, szentképeket foglalja magában. E második tárgycsoport vizsgálata a Kiss Gergelyt egy jelentős felfedezéshez vezette, amit a hazai művészettörténész szakma nagyra fog értékelni.

Kimutatta, hogy a ma a new york-i Metropolitan/Cloisters múzeumban található miniatűr, Szűz Máriát ábrázoló hordozható szárnyasoltár, amit Erzsébet anyakirályné egykori szárnyasoltáraként szoktunk emlegetni, korábban Anjou Klemencia birtokában volt. A hagyatéki leltár szerint Maiorcai Sancia nápolyi királynétól kapta (feltehetőleg Toulouse-i Lajos 1319-es szentté avatása alkalmából, ahol személyesen találkoztak), majd végrendeletében nővérére, a Vienne-i dauphin özvegyére, Beatrixra hagyta. Beatrixtól azután annak második fiához, Humberthez került, aki 1329-ben hosszabb időre nagybátyja, I. Károly magyarországi udvarába utazott. Igen valószínűnek tűnik, hogy a szárnyasoltár ekkor, tőle került Piast Erzsébet birtokába. A szárnyasoltár eredetéről eddig a művészettörténészek inkább csak az ötvösmunka stílusjegyei alapján tudtak hipotéziseket megfogalmazni; a dinasztikus kapcsolatok részleteinek alapos felderítése nyomán pontosabban látunk e kérdésben. (147-148. old.)

A hagyaték egy másik igen jelentős része, a királyné könyvtára „a társadalmi ranghoz illő tárgyak” csoportjába kerül, az ékszerek, értéktárgyak, edények, bútorok mellé (151-155. old.). Ezt nem egészen értem: mint maga Kiss Gergely is kiemeli a tárgyalás során: e könyvtár jelentős része vallásos olvasmány volt, és inkább Klemencia mély vallásosságát, a domonkosokhoz fűző szoros kapcsolatát tükrözte, mintsem társadalmi rangját. Talán szerencsésebb lett volna a királyné vallásosságával összefüggő tárgyakat sorolni egy csoportba, ide véve a személyes vallásosság korábban bemutatott tárgyait is, és részletesebben kitérni a könyvtárban fellelhető vallásos munkák ismertetésére. Mindazonáltal, a francia nyelvű olvasmányok, a „roumans” irodalmi darabjai is igen érdekesek. Kiss Gergely utal arra, hogy Jean-Patrice Boudet összevetette ezt a gazdag könyvtár-állományt a késő-középkor más arisztokrata női könyvtáraival – érdekes lenne ezekkel egy részletesebb tartalmi összehasonlítás.

A hétköznapi élet kellékeinek gondos bemutatása nagyon hasznos, igen részletes leltárt kapunk rengeteg tárgyról. Érdekes lenne mindehhez egy további összehasonlító reflexiót is hozzákapcsolni: a középkori anyagi kultúra, a „civilisation matérielle”, az „Alltagskultur” kérdéskörének ugyanis hatalmas és érdekes irodalma van. Fernand Braudel nagyhatású könyve nyomán egész kutatóintézetek szerveződtek e téma körül, pl. a Harry Kühnel és Gerhard Jaritz által felvirágoztatott kremsi Institut für Realienkunde; Franciaországban is jelentős kutatók foglalkoztak e témával: Jean-Marie Pesez, Robert Delort, Françoise Piponnier. A magyar királynék anyagi kultúrájáról nemrég publikált monográfiát Christopher Mielke. Érdekes lenne a Klemencia hagyatékából megismert tárgyvilágot ebben a kontextusban is jellemezni.

Anjou Klemencia hagyatéki emlékeinek tárgyalása után a disszertáció áttekinti a vele foglalkozó kortárs források meglehetősen szűkszavú jellemzéseit, melyek kevés támpontot adnak ahhoz, hogy jellemezze a királyné identitását. Ezért eredeti megoldáshoz folyamodik: a toposzok mögött felsejlő összetett identitást – a nem túl gyakran előforduló, de mégis meghatározó „Magyarországi” megjelölést, a Franciaország és Navarra özvegy királynéjának státusát, illetve a nápolyi Anjou uralkodóház tagjaival (Magyarországi Máriával, Róberttel, Sanciával) fenntartott kapcsolatát – a hagyatékban szereplő tárgyak reprezentatív jelvényeinek (pl. a címereknek) kiértékelésével, és a végrendeletben felsorolt adományok címzettjeinek számbavételével tudja jellemezni. Klemencia odaadó tisztelete szentté avatott nagybátyja, Anjou Lajos iránt jól kiegészíti azt a dokumentációt, amit arról ismertünk, hogy hogyan támaszkodtak az Anjouk dinasztikus szentjeik tiszteletére (köztük az Árpád-házi ősök szentjeire) politikai törekvéseik alátámasztására. Külön figyelmet érdemel Klemencia rendkívül szoros, szinte személyesnek mondható kapcsolata XXII. János pápával, akihez különböző ügyes-bajos ügyei kapcsán 1316 és 1328 között összesen 90 szupplikációt írt. Ez a szoros kapcsolat szerepet játszhatott egy Magyarországgal kapcsolatos ügyben, a zágrábi püspökség 1323-25 közötti betöltésével kapcsolatos XXII János és I. Károly

közötti tárgyalásokban, ahol a pápának végül le kellett mondania, hogy ezt a széket Klemencia gyóntatójával, Jacobus de Corvo domonkos szerzetessel töltsse be. (197-198. old.)

A Klemenciával foglalkozó tárgyalás lezárásaként Kiss Gergely egy „kitekintésben” összeveti az általa dokumentált történelmi képet Maurice Druon irodalmi feldolgozásával, az „elátkozott királyokban” Klemenciáról olvasható színes történetekkel. Miközben helytállóan érzem a szigorúan a bizonyítható tényekhez ragaszkodó szaktörténész kritikus hozzáállását az írói fantázia termékeihez, úgy érzem, itt Kiss Gergely kihagyja egy érdekes, és ide tartozó tematika vizsgálatát. Összefoglalóan csak egy 15. századi elbeszélésből ismerjük azt a Druon által átvett és kiszínezett történetet, miszerint a csecsemő Utószülött Jánost – a megmérgeztetésétől féltve – elcserélték a sienai dajka hasonló korú gyermekével, aki aztán az udvart elhagyva otthon felnevelte ez az elcserélt gyereket, aki valójában a Capeting trónörökös volt. Ezzel a Giannino Baglionival a római néptribun, Cola di Rienzo ismerteti meg a „valódi kilétét” feltáró dokumentumokat, és fellépteti, mint jogszerű francia trónkövetelőt. Giannino maga is elhiszi a történetet és Cola halála után még egy évtizeden át megpróbál támogatást szerezni francia trónigényéhez, egyebek között Nagy Lajos királytól; több évre Magyarországra jön. A zsoldosokat toborzó Giannino kísérlete végül kudarcba fullad és pápai börtönben fejezi be életét. (209-212. old.) Ezt a kalandos történetet, és magyar vonatkozásait feldolgozta az olasz Tommaso di Carpegna Falconieri egy remek monográfiában (amire Kiss Gergely is hivatkozik – *L'uomo che si credeva re di Francia. Una storia medievale*, Roma-Bari 2005). Ebből az elemzésből, és az ott egybegyűjtött dokumentumokból azonban a disszertációban olvashatónál sokkal plasztikusabb kép bontakozik ki arról, hogyan próbálta kihasználni egy impostor a 14. századi bonyolult dinasztikus konfliktusok, örökösödési viták világát. E téma jól illeszkedett volna a disszertáció által tárgyalt dinasztia-központú politikatörténethez.

Befejezőként röviden szólni kell a disszertáció második részéről, Klemencia nővére, Beatrix élettörténetéről, és a házasságával létrejött Anjou dauphinéi rokonságról. Mint említettem, Beatrixról, férjéről, II. János vienne-i dauphinről, és két fiukról, VIII. Guigues-ről és III. Humbert-ről jóval kevesebb történelmi forrás maradt fenn, ezért ez a fejezet inkább kiegészítésnek tekinthető a Klemenciával foglalkozó elemzéshez. Mindazonáltal érdekes kiegészítés: bepillantást enged a 14. század eleji dinasztikus házasság-tervekkel alátámasztott tartományi konfliktusok, háborúskodások, örökösödési viták világába. Beatrix húgához hasonlóan mélyen vallásos volt, domonkos apácaként nevelkedett, mielőtt férjhez adták volna, és 1319-ben, férje halála után belépett egy ciszterci kolostorba, majd 1330-ban átlépett a karthauzi rend női ágába. (NB. Ahogy már Klemenciánál is megjegyeztem, Beatrix alakja is jól beilleszthető a szent életű, vallási életpályát választó királynék, hercegnők 13-14. századi csoportjába, azon belül is az Anjou dinasztiahoz kötődőkébe. Ezek kollektív portréja jól kiemelhetné Beatrix alakjának érdekességét). Beatrix ifjabb fia, Humbert az,

aki I. Károly e „távolba szakadt” rokonai közül egyedülként huzamosabb időre ellátogat Magyarországra 1329-ben, és akit Károly ideig-óráig megpróbál fel is használni nápolyi trónigényének előmozdítása érdekében (232-239. old.). III. Humbert vienne-i dauphinként később is játszott némi szerepet a Nagy Lajos külpolitikai kombinációiban.

Az adatgazdag áttekintés után a disszertáció a dinasztikus identitás „építőköveinek” rekapitulációjával zárul, amihez csatolja ennek dokumentációját, a több, mint 300 oldalas, igen impresszív Függelék.

Összefoglalva opponensi véleményemet: Kiss Gergely disszertációját hatalmas anyagfeldolgozáson alapuló, kitűnő munkának tartom, a tágabb kontextusra utalást helyenként hiányoló apróbb megjegyzéseim semmit nem vonnak le ebből a nagyon pozitív értékelésből, melynek jegyében javaslom az akadémiai doktori cím odaítélését.

Budapest, 2022. október 11.

Klanczay Gábor